

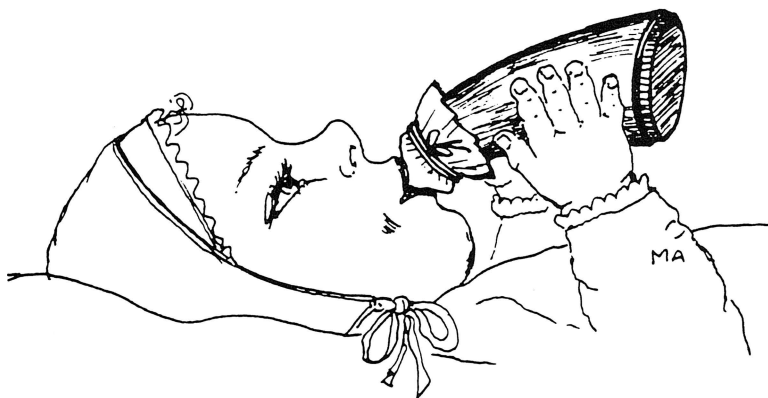
Småbarnsbestyr - förr i världen

Då barnet kom till världen fick det den första vården av den som hjälpte till vid förlossningen. Man vände sig till någon erfaren kvinna i socknen, en sk *ljös-mon* (ljus-mor). Först mot slutet av 1800-talet anställdes på Sollerön en barnmorska som kom med nya seder och mera ordnade förhållanden för barnaföderskor.

I normala fall var det alltså *ljös-mon* som efter födseln tvättade barnet grundligt över hela kroppen. Hon slog ljummet vatten i en skopa, doppade däri en linnetrasa varmed barnet tvättades. Före 1800-talets mitt fanns inte tvål i gårdarna. -”Det var endast herrskapsfolk som begagnade tvål och voro vita i skinnet, så de stucko bjärt mot vanligt folk, som voro smutsiga och solbrända”. Det nyfödda barnets tvättvatten fick inte skvättas ut efter solnedgången, för då kunde något ont smyga sig på barnet.

Om modern inte hade bröstmjölk måste barnet uppfödats antingen med kommjölk eller, om det var den tid på året då korna var borta på bete, med getmjölk. Ibland gick det för sig att få en amma, *tugå-keilingg*, om det fanns någon digivande kvinna i närheten med överflöd på mjölk. I annat fall användes nappflaska, tillverkad av ett horn med en infogad träbotten i den vidare änden och öppning i den smalare. För öppningen fästes en spene, *tjikk*, som var sydd av skinn, och barnet fick suga mjölken genom nålstygnen. När man i senare tid kunde köpa sig en tröstnapp av gummi, kallades denna *snåltjikk*.

Av gammalt brukade barnet dia i flera år, och ibland hände det att det fick hållas tills det för skams skull upphörde självmant. Ett barn som diade längre än vanligt kallades retsamt för *tugå-kvått*, di-gris. För att avvänja en sådan *tugå-kvått* kunde man *tjörå tjikkan*, tjära spenen. Uttrycket användes ibland i överförd bemärkelse, i betydelsen att”sätta stopp för en vana eller ovana”. På motbokens tid fanns t ex möjligheten att dra in boken för en alkoholist, och då hade man alltså *tjörå tjikkan fö onum*.

Tugå-vänn

Föreställningar om goda och onda tecken hos den nyfödde fanns. Om håret låg i en "avig svirvel" i nacken, eller om ögonbrynen var hopväxta, var detta tecken till att barnet skulle få *u-död* d v s omkomma i olyckshändelse eller annan våldsamt död.

Många faror lurade på det nyfödda barnet. Men dopet var ett bra skydd mot onda makter, och också en förutsättning för att man efter döden skulle komma "till de sällas boningar" *däjt bra e*. Därför önskade man få barnet döpt så fort som möjligt. Det onda förväntades komma igenom skorstenen, men kunde också uppenbara sig i någon främlings gestalt. Besök av främmande var alltså ej önskvärdt före dopet, men kom det ändå någon innanför tröskeln, måste denne vidröra en eldbrand i spisen innan han fick närma sig barnet.

Valet av dopfaddrar var en mycket viktig sak. Hade man otur, kunde man av misstag välja en trollkåring som gudmor, *gumma*. För säkerhets skull brukade modern själv kläda barnet innan det bars till dopet, och därvid lägga en bit stål, eller vända något plagg ut och in som skydd. Det hade nämligen hänt, att någon *gumma* som bar fram barnet i själva verket var en trollkåring. Denna hade förvänt synen på prästen så att han inte märkt att barnet var utbytt mot en kvast. På så sätt blev barnet aldrig döpt, och kom då i det ondas våld resten av livet. Historier finns om barn som berättar hur de tillsammans med sin *gumma* hämtat en ko hos grannen och på denna upp- och nedvända kostackare flugit till Blåkulla för att trollo. Så länge ett barn var odöpt kunde det alltså bli bortbytt av dessa hemska *trullkelinggär*. Bortbytingar igenkändes på att de var mycket små till växten och hade ett

ovanligt stort huvud. Men det fanns ett sätt att få en bortbyting ‘igen-bytt’ så att det rätta barnet kom tillbaka. Man lade bortbytingen på golvet vid dörren och sopade den tillsammans med soporna fram till ett fönster, där allt kastades ut. Sedan var det bara att gå ut och hämta in det rätta barnet.

Till fadder utsågs i första hand föräldrarnas syskon i tur och ordning efter ålder, därefter kom andra släktingar, grannar och bekanta. Att vara fadder var inte endast en hedersuppgift. Det innebar också förpliktelser, och man hade att iakttaga många oskrivna regler, speciellt under färden till dopet, dit föräldrarna vanligtvis inte följde med. Om någon av faddrarna nödvändigtvis måste kissa under färden - såväl till som från dopet - kom barnet i all sin tid att förbli sängvätare. Det gällde att tänka sig för! Vid dopfärden följde man vanligen ‘allmänna vägen’ *stur-väjän*, men det hände att unga faddrar som kände sig generade över att gå och bära ett barn tog någon sidoväg. I sådana fall, då faddrarna ‘skämdes’, kom barnet som vuxen att skämmas över faddrarna. Det var alltså inte lyckat att ta genvägar, och klev man över en kullfallen gårdesgård kunde barnet få *fäll-sjoko*, epilepsi. Många barn föddes i fäbodarna på fastlandet, och dopfärden företogs delvis med båt över Siljan. För att barnet inte skulle behöva besväras av sjösjuka i framtiden, doppade man ett finger i vattnet och stack det sedan i den lilles mun. Faddrarna måste också under färden passa sig för att tappa någonting. Följden kunde i så fall bli att barnet blev *slärpåt*, d v s benäget att slarva bort saker och ting.

Dopet förrättades i äldre tid vanligen i prästgården, om det var vardag, eller i kyrkan om det var söndag. Dop förekom också i hemmen, t ex vid nöddop, då någon gudfruktig och läskunnig person läste det därför avsedda formuläret ur psalmboken. Dop i hemmet ansågs lika betryggande som dop i prästgården eller kyrkan. Alla barn som döptes samtidigt, döptes i samma vatten, då som nu. Om en pojke och en flicka döptes samtidigt döptes pojken först. Skulle prästen råka ta barnen i fel ordning, riskerade lillan att med tiden bli skäggig.

De trasor, *slättär*, som barnet lindades i, måste ibland tvättas, men fick absolut inte hängas till tork på en husknut, eftersom barnet då riskerade att utsättas för ont. Allt hängdes vid spisen inne i stugan, vilket föranledde en gubbe att yttra: ‘*då an bi dnyfft, bi ä bar slättär å djävulsskap uppmin spisim*’, då man blir gift blir det bara blöjor och djävulskap omkring spisen. Småbarn tultade oftast omkring byxlösa, och ‘olyckor’ inträffade förstås, varvid man skrapade ihop det hela med ett par stickor och kastade ut allt på gödselhögen. Efterhand blev byxor vanligare, och när olyckan då var framme sjöng man kanske denna lilla sång: ‘*stjit-i brakko å kläm-iop, å djär jänn läksanskall åv ållt-iop*’, skit i byxan och kläm ihop, och gör en leksandskarl av alltihop.

Somliga trodde att de flesta barnsjukdomarna kom genom förtrollning, antingen av onda människor, ur luften, ur jorden eller ur vattnet, och då var det bra om det fanns någon klok gumma att tillgå, som på magisk väg kunde bota det onda. Ofta fick man vända sig till första bästa, men ibland kom någon kringvandrande lapp- eller finngumma som kunde bota allt ont, antingen det var skorv, huvudlöss eller någon obestämd krämpa. Fanns ingen "botare" att tillgå, fick man lov att försöka själv. Huvudlöss t ex var ju rätt vanligt på både barn och vuxna. Man kammade dagligen ur lössen med en fin kam, *låjs-kamb*, så att de föll ned på ett lusbråde, som på den tiden fanns i varje gård. Hår som lossnade togs tillvara för att sticka vantar av, eller också brändes det omedelbart. I vilket fall fick man inte kasta håret så att fåglarna kom åt att bygga bo av det. Detta kunde i så fall vålla hårlöshet eller huvudvärk.

Barn blev ju ibland "röda i stjärten". Denna åkomma behandlades med "mask-mjöl" som fanns under barken på väggstockar i gamla hus, där barkborrens larv gjort gångar i träet.

De första tänderna, *tugå-tännär*, vållade ibland besvär, dock av övergående art. När så tandömsningen kom, var det äntligen dags att börja lära sig alfabetet. En utdragen tand fick inte kastas bort. Då kunde tandvärk bli följd. Man brukade därför stoppa den i en väggspicka. Och vem minns inte frågan: "Har du bitit i Gesundaberget?", när man stolt visade den första tandgluggen. Så har man tydligen sagt i många, många generationer.

Då barnet så småningom växt till sig, gått och "läst" och konfirmerats, ja då var barndomen definitivt slut. Pojken blev *sturgåss* och flickan blev *sturkull*. och hur livet sedan kom att gestalta sig, det berodde alltså till stor del på hur far och mor hade lyckats följa de många gånger stränga regler och krav som rörde deras småbarn. Det var tydligen inte så lätt att vara förälder förr i tiden heller. Faror lurade överallt, om än av annat slag än i dag. Det gällde att vara på sin vakt och tänka framåt. De misstag man gjorde när barnet var nyfött, kunde få konsekvenser långt fram i livet. Hur kunde man hålla reda på allt? Det var nog inte så svårt. De gamla undervisade de unga, talesätt och föreställningar gick i arv.

Ovan beskrivna regler och råd är hämtade ur en aldrig sinande källa, nämligen Håll Nils Mattssons uppteckningar för ULMA, nuvarande dialekt och folkminnesarkivet i Uppsala. Nedteckningarna i detta ämne gjordes omkring 1930, och som "sagesmän" hade Håll Nils sin mor Masnis Kisti och granngummorna i Kulåra, alla födda runt 1850. En läsning, väl så spännande som någon deckare, tycker

Margit Andersson.